

ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ІДЕЙ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Котуков О. А.,

*к. соц. н., доц., докторант кафедри політології та філософії,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Розглянуто еволюцію наукових ідей щодо обмежень публічної влади. Визначено, що більшість дослідників, які вивчали цю проблему, наполягали на необхідності існування запобіжників для узурпації та зловживання державною владою. Проведений аналіз дозволив класифікувати їх за такими ознаками: географічні, правові, соціальні, майнові, організаційні тощо.

Ключові слова: влада, демократія, права, суспільний договір, правова держава, обмеження, свободи.

Kotukov O. A.,

*PhD in Social Sciences, Associate Professor,
Doctoral student of Political Science and Philosophy Department KRI NAPA, Kharkiv*

THE GENESIS OF SCIENTIFIC IDEAS TO LIMIT PUBLIC AUTHORITIES

The paper considers the evolution of scientific ideas about the limits of public power. It has been determined that most researchers who have studied the issue, insisted on the need for safeguards against state power usurpation and abuse. The analysis allowed classifying these safeguards by the following criteria: geographic, legal, social, property, organizational and others.

Key words: power, democracy, law, social contract, rule of law, restrictions, freedom.

Постановка проблеми. Шлях до побудови сучасної європейської демократичної, правової держави, який обрала Україна, актуалізує проблему встановлення обмежень публічної влади, адже деспотія і авторитаризм є абсолютно неприйнятними формами управління в усіх розвинених і цивілізованих країнах світу, в тому числі і в країнах ЄС. При цьому невід'ємними ознаками публічної влади в них є розподіл повноважень, наявність різноманітних форм громадського контролю і підзвітності публічних організацій. У той же час, як зазначають науковці, інститут публічної влади має суперечливу природу. Виступаючи необхідним елементом організації життєдіяльності суспільства, він здатний перетворюватися на самодостатню силу, підпорядковувати собі інші інститути, набувати руйнівних якостей. Саме тому, досліджуючи сутність та особливості публічної влади, провідні західні вчені звертають увагу і на її обмеження. Інтерес до цієї проблематики набув особливої зацікавленості в сучасних умовах глобалізації, коли поняття “меж і кордонів” набувають нової значущості та змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років науковий інтерес до феномену “публічної влади” є достатньо високим в Україні. Так, теоретичні засади функціонування та реформування публічної влади у сучасних умовах вивчали А. Береза, М. Братковський, В. Дзюндзюк, В. Корженко, І. Лазар, О. Лазор, Н. Нижник, С. Попов, Л. Приходченко, П. Трачук; механізми контролю в системі публічної влади – А. Буханевич, В. Латишева, С. Серьогін, О. Сушинський; інформаційно-комунікаційне забезпечення публічної влади – О. Бажинова, Т. Бельська, К. Доскаленко, С. Луценко, В. Писаренко; особливості реалізації публічної влади на місцевому рівні – В. Ворона, В. Куйбіда, Ю. Куц, В. Мамонова, С. Саханенко, Ю. Шаров та ін. Між тим проблема

© Котуков О. А., 2016

обмежень публічної влади залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній літературі з публічного управління.

Мета статті – аналіз еволюції наукових поглядів, систематизація теоретичних підходів і визначення основних обмежень публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Питання обмежень публічної влади в різні часи досліджувало багато відомих учених. Актуальними щодо зазначеної теми є роботи І. Бентама, Ж. Бодена, Г. В. Гегеля, Т. Гоббса, В. Гумбольдта, Е. Лабуле, Дж. Мілля, Дж. Локка, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсера, А. Токвіля, Ф. Хайєка, Г. Хардта та ін. Проте одним із перших системний аналіз цієї проблеми зробив давньогрецький мислитель Аристотель. Досліджуючи проблеми держави, він відзначив її природне походження, указав на її соціальні, організаційні та просторові ознаки, обумовлені конкретно-історичними факторами місця і часу: кількість громадян, розмір території, наявність осіб, які управляють [2]. Крім того, мислитель виділив економічні, військові, географічні та інші умови в якості визначальних факторів для формування держави.

Також Аристотель одним із перших поставив питання про розмежування держави і суспільства. Мислитель виділив у грецькому полісі два види відносин: власне політичні (участь громадян у справах держави) і приватні (моральні, побутові, релігійні, сімейні та інші відносини і зв'язки), де пряме втручання держави небажано або взагалі неприпустимо. У той же час інтереси держави Аристотель ставив вище за інтереси окремого громадянина. Так, зокрема, він стверджував: “Навіть якщо для однієї людини благом є те ж саме, що для держави, більш важливим і більш повним представляється все-таки благо держави, його досягнення і збереження” [3, с. 375]. Між тим, його роботи окреслили проблему розподілу державних і суспільних інтересів. Ця концепція мала видатне значення, визначивши цілий напрямок у дослідженні проблем публічного управління та розвитку громадянського суспільства. Аристотель одним із перших визначив обмеження публічної влади, пов'язані із різністю інтересів держави й окремого громадянина або групи громадян.

У стародавньому Римі політико-правові ідеї Греції отримали свій розвиток. Переосмислюючи і розвиваючи вчення своїх попередників, давньоримські науковці констатували, що основа держави – право, а її мета – охорона майнових інтересів його громадян.

Так, Цицерон уважав, що спочатку виникає природне право, яке відповідає справедливості, суспільному ладу, звичаям предків, а вже потім з'являються держава і писаний закон. Він, зокрема, стверджував, що “Держава – це суспільство закону. Хоча не можна зрівняти багатства, неможливо зрівняти здатності, але, принаймні, права повинні бути в усіх рівними” [18, с. 158].

Таким чином Цицерон проголосив рівність прав усіх громадян і визначив необхідність правового обмеження державної влади. Проте його ідея уперше була документально закріплена лише через тринадцять століть – у 1215 р. у Великій хартії вольностей, що встановила принцип, згідно з яким державна влада зобов'язана враховувати “інтереси своїх васалів” і не втручатися в їхні справи [10]. Саме тоді англійський король Іоанн Безземельний узяв зобов'язання не запроваджувати додаткові податки без дозволу парламенту. Незважаючи на те, що Велика хартія вольностей була анульована Іоанном у тому ж році, що і була підписана, в подальшому вона підписувалася ще низкою англійських королів – Генріхом III, Едуардом I і Едуардом II та ін. Колосальне значення Великої хартії полягало в тому, що королівські васали вперше змусили короля погодитися з принципом верховенства закону, а парламент отримав можливість контролювати виконавчу владу на чолі з королем.

Саме завдяки Великій хартії вольностей у XIII–XIV ст. у Західній Європі розповсюдилися теорії, які обґрунтовують необхідність укладання договору між монархом і його підданими. Так, відомий богослов Фома Аквінський указував, що кордоном покори владі є порушення правителем невід’ємних, природних прав людини на життя, цілісність тіла, продовження роду і власність [4, с. 116–124]. Якщо ж дії правителя порушують ці права, то вони суперечать закону божественному, і, відповідно, сама церква може позбавити влади такого правителя.

Фома Аквінський зазначав, що для недопущення зловживань краще обмежити владу монарха. З цією метою громадянам необхідно брати участь в управлінні. А ідеальний державний лад, на його думку, повинен поєднувати обмежену і виборну монархію з аристократією за ознакою вченості і встановлювати таку владу, яка забезпечувала б можливості для участі в управлінні для всіх класів за допомогою народних виборів [4, с. 131]. При цьому, як стверджував учений, жоден уряд не має права стягувати надмірні податки, а всі закони повинні прийматися народом або його представниками. “Ми не можемо бути в безпеці, поки залежимо від волі однієї людини”, – резюмував він [4, с. 136].

Таким чином Фома Аквінський визначив ще одне обмеження для державної влади – вона має створювати можливості для участі в управлінні різних соціальних груп.

Розвиваючи ідеї Фоми Аквінського, на початку XIV ст. відомий схоласт Марсиль Падуанський висунув думку про необхідність поділу юридичного, релігійного і морального закону [12]. У своєму вченні він відстоював ідеї управління на основі закону як гаранта забезпечення загального блага і міцності влади. Мислитель обґрунтував необхідність обмеження державної влади та окреслив механізми такого обмеження (поділ влади, народний суверенітет, панування законності, виборність посадових осіб), фактично сформулювавши гасла майбутніх антимонархістських революцій.

Надалі досліджувана проблема отримала розвиток в епоху Відродження і Реформації (XIV–XVI ст.). У політичних теоріях XVI ст. варто виділити вчення про державну владу і суверенітет Ж. Бодена. Він першим обґрунтував ідею суверенітету як однієї з основних ознак держави. Суверенітет, на думку вченого, це право суверена керувати справами держави незалежно від будь-яких інших суб’єктів. На його думку, суверенна влада є постійною, єдиною і абсолютною, яка не повинна мати жодних обмежень з боку інших країн та суверенів.

Так, суверенітет, згідно з Ж. Боденом, має п’ять властивостей:

1. Суверенітет єдиний і неподільний – він не може бути розділений між кількома різними суб’єктами і організаціями, і не може по черзі здійснюватися ними.
2. Суверенна влада є постійною – її не можна передати на час або на інших умовах будь-якій особі.
3. Суверенна влада необмежена і – жоден людський закон не може обмежувати суверенітет.
4. Суверенна влада підкоряється тільки божественним і природним законам, але не релігійним догмам.
5. Суверенітет може належати або одній людині, або меншості населення країни, або всім дієздатним людям. Але в жодному разі не допустимо посягання на суверенітет з боку мешканців інших країн.

У понятті держави в Ж. Боден виділяв справедливе (правове) начало, яке відрізняє її від зграї розбійників. Суверенна державна влада, на його думку, не може порушувати божественних і природних законів [5]. Серед таких науковець називав право на життя, на приватну власність, на свободу совісті, слова, торгівлі і пересування, віросповідання, тобто ті права, які пізніше стали називати демократичними правами і свободами.

Межі державної влади, зазначав Ж. Боден, установлюються також майновими і сімейними відносинами. Він підкреслював, що, незважаючи на абсолютний характер влади, ці відносини не відносяться до її компетенції. Так, приватна власність у жодному разі не повинна підкорятися державі. Це, на його думку, “свята святих” будь-якого суспільства [1, с. 264].

Велика заслуга Ж. Бодена в розробці досліджуваної проблеми полягає у визначенні державного суверенітету і разом з цим окресленні фактичних меж діяльності державної влади – природних, божественних і людських законів, майнових чинників тощо.

Ідеї Ж. Бодена вплинули на ідеї багатьох мислителів Нового часу (XVII–XIX ст.), які сформували поняття правової держави, суспільного договору, поділу влади, представництва і обумовили подальшу розробку ідей обмеження державної влади.

Подальший розвиток ідеї обмеження влади можна зустріти у творах Б. Спінози, який уважав, що, з одного боку, державна влада не обмежена жодними законами, всі повинні їй підкорятися або будуть змушені до цього. З іншого боку, діяльність держави, на його думку, все ж таки має свої межі. Так, поза сферою права держави знаходиться справжнє пізнання Бога і любов до нього, питання взаємної любові і ненависті людей, право людини не свідчити проти себе, не вбивати своїх батьків, право на спробу уникнути смерті тощо [13, с. 209]. Йдеться, по суті, про ті природні права людини, які, згідно з Б. Спінозою, взагалі ніколи не можуть бути відчужені від індивіда на користь держави.

Найбільшою заслугою Б. Спінози було перевідкриття розуму в якості основи і опори життєдіяльності людини. До середини XVII ст. останньою інстанцією, до якої апелювала людина, була віра. Після Б. Спінози про божественний характер держави і її влади вже практично ніхто не говорить.

Між тим, “ідеальна держава” продовжувалася наділятися надмірними функціями, повноваженнями та владою. Так, сучасник Б. Спінози Т. Гоббс уважав, що державна влада для досягнення максимальної ефективності своєї діяльності повинна бути абсолютною настільки, наскільки це взагалі можливо уявити. Але, на думку Т. Гоббса, такими повноваженнями державу наділяють самі люди в результаті “суспільного договору”, намагаючись покласти кінець природному додержавному стану “війни всіх проти всіх” [7, с. 48].

Дж. Локк, розвинувши ці ідеї, чітко визначив межі повноважень, які громадяни наділяють державу в межах так званого “суспільного договору”. При цьому він визначив невідчужувані права людей: на життя, на володіння майном, свободу і рівність, на які держава ніколи не повинна зазіхати. За іншого випадку, а також у разі тиранічного правління народ може “переглянути” договір [11, с. 111]. Заперечуючи ідеям Т. Гоббса про абсолютний, необмежений характер державної влади, Дж. Локк у своїй фундаментальній праці “Два трактати про правління” спеціально вказує на межі державної влади за будь-якої форми правління.

По-перше, правові, у вигляді опублікованих законів, які повинні бути однаковими для всіх.

По-друге, соціальні, адже метою законів повинно бути досягнення загального блага, і всі дії державної влади мають спрямовуватися на досягнення цієї мети.

По-третє, майнові, адже податки на власність, як зазначав Дж. Локк, не можуть змінюватися без згоди народу, даної ним самим або через його представників.

По-четверте, організаційно-політичні, адже законодавчий орган не повинен і не може передавати законодавчу владу будь-кому іншому або передоручати її комусь, крім тих, кому її довірив народ.

Таким чином, мислитель розглядає загальне благо як мету і в той же час як межу державної діяльності. Інструментом обмеження державної влади, здійснення правосуддя у Дж. Локка виступають постійні закони, які повинні бути відомі всім і бути однаковими для всіх. Матеріальною межею діяльності публічної влади, на думку Дж. Локка, є власність, заради збереження та захисту якої люди і створюють державу. Отже, ніхто не має права довільно розпоряджатися майном підданого або частиною цього майна із власного розсуду. Разом з тим мислитель визнає необхідність платити податки, “свою частку на утримання влади”, хоча і прийняття законів про їх розмір і обсяг, на його думку, вимагає погодження самих громадян.

Гарантією від зловживання владою, на думку Дж. Локка, є розмежування публічно-владних повноважень держави між різними органами. Випереджаючи низку важливих положень концепції поділу гілок влади, він розмірковував про корисність такого поділу, про значення законодавчої і виконавчої влади, про принципи їх взаємодії.

Загалом, заслуга політичної теорії Дж. Локка полягає в тому, що вона міцно пов’язала ідеї суспільного договору з невідчужуваними правами особистості, свободою, відповідальністю публічної влади і гарантіями суверенітету народу, визначивши тим самим правові, соціальні, майнові та організаційно-політичні межі державної влади.

Значний внесок у подальший розвиток ідеї обмеження державної влади вніс Ш. Монтеск’є. Визнаючи, що “... кожна людина, що володіє владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне необхідної межі”, науковець обґрунтував ідею правління природних і позитивних законів, які суверен зобов’язаний виконувати. “Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, за якого різні влади могли б взаємно стримувати один одного”, – зазначав Ш. Монтеск’є. Саме тому він запропонував систему поділу гілок влади, визначив елементи їх взаємних обмежень, які стали згодом прообразом механізму “стримувань і противаг” [13, с. 298]. Учення про поділ влади Ш. Монтеск’є – це вагома частина теоретичної концепції обмеження публічної влади, один з ключових її елементів, який розвиває її організаційно-політичну та правову складову і спрямований на унеможливлення тиранії і авторитаризму.

Розвиваючи цю концепцію родоначальник німецької класичної філософії І. Кант відкрив новий напрямок, вперше визначивши державу як “об’єднання безлічі людей, підлеглих правовим законам” і запропонувавши поняття “правової держави” [9].

У межах своєї теорії І. Кант вибудував ланцюжок логічних міркувань: моральна свобода – складова сутність людини – вимагає зовнішніх умов її реалізації, які створюються рівним для всіх правом, що забезпечує загальну свободу; необхідність права передбачає існування держави, що не має іншої мети, крім підтримки і охорони свободи і рівності людей. Мета держави – не добробут громадян, але їх свобода тією мірою, в якій вона дозволяє об’єднувати їх один з одним. Обмежувати свободу людей, виходячи з необхідності управління ними, має не держава, а рівне для всіх право, якому має бути підпорядкована і сама держава. У розвиток цієї думки філософ висловлювався про обов’язковість поділу влади, обмеження прав глави держави законом, підконтрольності виконавчої влади в питаннях оподаткування тощо.

Відзначимо, що, починаючи саме з І. Канта, ідея рівності всіх, у тому числі державних діячів, перед законом майже не підлягала сумніву в більшості західних наукових теорій.

Велику увагу правовим обмеженням влади, присвятив і В. Гумбольдт. Розмежовуючи державу і сферу приватного життя (громадянського суспільства), дослідник у своїх роботах аналізував систему національних громадських установ (створюваних “знизу” самими індивідами) і державних органів; природне і позитивне право; правовий статус людини і громадянина.

У найзагальнішому вигляді формула обмеження державної діяльності у В. Гумбольдта виглядає так: “... будь-яке прагнення держави втручатися в приватні справи громадян, якщо ці справи безпосередньо не порушують права інших, неприйнятно” [8, с. 140]. Такий висновок виходить з цілей держави, які можуть бути двоякі: держава “може прагнути сприяти щастю громадян або лише запобігати злу, заподіяне громадянам природою або людьми”. Залежно від цілей визначаються засоби, якими, на його думку, дозволено або не дозволено користуватися державі.

При цьому В. Гумбольдт був абсолютним противником ідеї та факту державного піклування про суспільне благо, оскільки втручання державних інститутів в “приватне життя”, на думку науковця, призводить до перекручення природних основ людини: державна одноманітність перетворює людей на машини; “послаблює сили нації”; позбавляє людину можливості відчувати сплеск почуттів, енергії від власних дій; нав’язане ззовні державою сприймається людиною як щось механічне та чуже; збільшується свавілля державних службовців, з’являється бюрократія тощо. Альтернативою держави він називає громадянське суспільство, яке повинно всіляко сприяти утворенню громад, які могли в певних аспектах замінити державну діяльність [8, с. 172].

Ідеї В. Гумбольдта, що суттєво вплинули на подальше формування європейської ліберальної думки, в середині XIX ст. були розвинені Дж. Міллем. Він називав обмеження влади свободою і вважав, що вона досягається двома способами: по-перше, через визначення політичних свобод, порушення яких вважається законною підставою для опору і загального повстання; по-друге, через установлення конституційних свобод і обмежень державної влади. Другий шлях вимагає також наявності установи, що представляє суспільні інтереси у відносинах з державною владою, і яка буде стежити за дотриманням відповідних свобод [6, с. 164–206].

У дусі ідеології лібералізму розмірковує про обов’язки і межі діяльності держави і Г. Спенсер. На його думку, у держави не може бути інших обов’язків, окрім як підтримувати справедливість [14, с. 491–494]. Будь-яка інша діяльність держави, на його думку, неминуче призведе до прямого або непрямого обмеження свободи індивіда, більшого, ніж це потрібно справедливістю. Найважливіший аргумент на користь обмеження державного втручання полягає в тому, що воно шкідливо впливає на розвиток характеру громадян, виховуючи всіх за одним зразком (у той час як різноманітність характерів, на його думку, одна з головних умов прогресу), розвиваючи в них пасивну поведінку. Крім того, пристосування людини до потреб життя – важлива умова розвитку, вдосконалення як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. На думку Г. Спенсера, всі досягнення матеріальної і духовної культури створені приватною діяльністю, державне ж втручання не тільки не приносить ніякої користі, а й виявляється шкідливим. Таким чином, метою і засобом обмеження влади, за Г. Спенсером, є громадянське суспільство.

Співзвучні ідеї висловлювалися представниками французької ліберальної школи. Особливий інтерес у контексті проведеного дослідження представляють висновки А. Токвіля, Е. Лабуле.

Так, А. Токвіль звертав увагу на небезпеку монополізації влади державою. Як механізми стримування державного деспотизму А. де Токвіль пропонував реалізацію принципу поділу влади (в політичній сфері) і розвиток громадських асоціацій

(наукових, літературних, просвітницьких, релігійних тощо), що знаходяться поза сферою безпосереднього контролю інститутів державної влади. Саме асоціації утворюють, на його думку, непереборні бар'єри на шляху деспотизму, представляють собою "незалежне суспільне око", яке здійснює постійний контроль над державою [16].

Під впливом ідей, висловлених В. Гумбольдтом, до проблеми меж державної діяльності звертався і Е. Лабуле. Розмірковуючи про співвідношення свободи і держави, він стверджував, що сила держави пропорційна свободі її громадян. При цьому дослідник виділяв деякі інститути, що обмежують вплив держави. По-перше, він підкреслював роль вільних асоціацій громадян, які допомагають стримувати державу. По-друге, порушував питання про свободу преси і її "виховну" та "обмежуючу" функцію для держави [17, с. 87].

Резюмуючи викладене, зазначимо, що в Новий час проблема втручання держави до сфери приватного життя аналізується переважно в рамках взаємодії держави і громадянського суспільства. Необхідність обмеження державної влади виходила з принципу невтручання і теорії "мінімальної держави", яка передбачала вимогу "надати людині свободу самостійно розвиватися". Ці ідеї стали основою ліберальної правової держави, яка не втручається у сферу громадянського суспільства, реалізує переважно охоронну функцію, закріплює дозвільні правові засоби для індивідів і обмежувальні для публічної влади.

Відзначимо, що одними з перших ідеї правового та організаційно-політичного обмеження державної влади були конституційно закріплені в США. Зокрема, завдяки третьому Президенту Т. Джефферсону, який виступав ініціатором включення Білля про права в текст Конституції США. Свій внесок зробив і четвертий Президент США Дж. Медісон, який реалізував ідею контролю влади зсередини через систему стримувань і противаг і фактично впровадив у практику принцип поділу гілок влади.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Ідея обмеження діяльності державної влади пройшла тривалий шлях розвитку – починаючи з Давньої Греції і праць Аристотеля. Її осмислення актуалізувалося в епоху Реформації, наростало за часів Просвітництва, а потім отримало новий поштовх у Новий час. Активна творча розробка питань про напрямки і межі діяльності державної влади, про обсяг виконуваних державою функцій була історично обумовлена прагненням соціальних сил до утвердження справедливого "правопорядку" і науковців до обґрунтування його теоретичних основ і принципів дії.

У Новий час ідеї обмеження державної влади представлені в найбільш сконцентрованому вигляді як результат зосередження і взаємодоповнення безлічі ідей, сформульованих у рамках різних політико-правових теорій: природного права, суспільного договору, суверенітету, поділу влади, лібералізму, правової держави. Усі вони ґрунтуються на тому, що основним обмеженням держави виступають природні невідчужувані права людини: свобода, справедливість, власність, об'єднання в громади, асоціації тощо.

Таким чином, незважаючи на різноплановість підходів (природні, релігійні, моральні, правові, соціальні, майнові, організаційно-політичні, географічні та інші обмеження), концепція обмеження влади як система поглядів має конкретні методологічні позиції, які базуються на універсальних принципах: пріоритету інтересів людини, верховенства права, свободи і демократії, поділу влади, підзвітності та відповідальності публічної влади. Між тим, зазначені принципи були сформульовані більше ста років тому і вимагають нового наукового осмислення в умовах глобалізації, активного розвитку інформаційного суспільства та нових способів розвитку і формування публічно-управлінського простору. Зазначена проблематика і стане предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. – Т. 2: Европа: XV–XVII вв. – М. : Мысль, 1999. – 829 с.
2. *Аристотель*. Евдемова этика / Аристотель. – М. : Канон +, Реабилитация, 2011 г. – 408 с.
3. *Аристотель*. Соч. : в 4 т. / Аристотель ; пер. с древнегр. ; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
4. *Бандуровский К. В.* Бессмертие души в философии Фомы Аквинского / К. Бандуровский. – М. : РГГУ, 2011. – 328 с.
5. *Баязитова Г.* В преддверии рождения государства: язык, право и философия в политической теории Жана Бодена / Г. Баязитова, Д. Митюрёва. – Тюмень : Изд-во Тюменск. госун-та, 2012. – 240 с.
6. *Блауг М.* Джон Стюарт Милль / М. Блауг // Экономическая мысль в ретроспективе. – М. : Дело, 1994. – 627 с.
7. *Гоббс Т.* Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М. : Мысль, 2001. – 240 с.
8. *Гумбольдт В. К.* Опыт установления пределов государственной деятельности / В. К. Гумбольдт. – СПб. : Типо-Литография “Евг. Тиле преемн.”, 1908. – 172 с.
9. *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно гражданском плане / И. Кант // Сочинения : в 6 т. – М. : Политиздат, 1966. – Т. 6. – С. 5–24.
10. *Крашенинникова Н. А.* Великая хартия вольностей 1215 г. (современная интерпретация) / Н. А. Крашенинникова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. – 2002. – № 3. – С. 86–107.
11. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Дж. Локк. – М. : Канон +, Реабилитация. – 2009. – 400 с.
12. *Марсилиус Падуанский / Падуанский Марсилиус* ; пер. с фр. Б. У. Есенова ; науч. ред., вступ., ст., примеч. Г. П. Лупарева. – М. : Изд.-торг. корпорац. “Дашков и К^о”, 2014. – 656 с.
13. *Монтескье Ш. Л.* О духе законов / Л. Ш. Монтескье. – М. : Мысль. – 1999. – 673 с.
14. *Спенсер Г.* Синтетическая философия. (В сокращённом изложении Г. Коллинза.) / Г. Спенсер ; пер. с англ. П. В. Мокиевского. – К. : Ника-центр, 1997. – 512 с.
15. *Спиноза Б.* Этика / Б. Спиноза. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2001. – 336 с.
16. *Токвиль Алексис де.* Демократия в Америке / Алексис де Токвиль ; пер. с фр. В. П. Олейника, Е. П. Орловой, И. А. Малаховой и др. ; предисл. Гарольда Дж. Ласки ; коммент. В. Т. Олейника. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.
17. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підруч. / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
18. Цицерон. Речи / Цицерон ; отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. – М. : Наука, 1993. – 443 с.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.

УДК 141.319.8/35

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ У ФІЛОСОФІЇ: ДО ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Козирєва Н. В.,

*к.філос.н., старший викладач кафедри філософії і політології,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
м. Харків*

У статті аналізуються історичний розвиток європейської гуманітарної думки і американської економічної теорії інституціоналізму, що спричинили антропологічний поворот, зокрема, в державному управлінні.

Ключові слова: природа людини, антропологічний поворот, антропологічні парадигми Ф. Ніцше та О. Шпенглера, екзистенціалізм, протестантська етика, сучасний антропний принцип, державне управління.

© Козирєва Н. В., 2016